نامەی محەمەد سادق خان
بۆ: میرزا محەمەد شەفیع-ی سەرۆک وەزیران

خاوەن گەورەیی.

پوختەی سەرومڕی داروباری عێراقی عەرەب:

دوای کوژرانی وەزیر و دەست بەسەرداگرتنی دارولسەلام لەلایەن ئەوڕەحمانەوە، هەرچی کەلوپەلی بەرچاو هەبوو، لە شتومەکی فرۆشتەنی؛ لە وڵاخ و چەک و کەرەسەی جەنگ و تۆپ و زەنبورەک، بەداروودەستەی بابانی بەخشی. لەوانە: شەش هەزار هێستر، کە هی وەزیرەکانی بەغداد بوون، بەتایەفەی بابان دران. دوای ئەوەی هەرچی دراو بوو، ئەشرەفی و شتی تر لە دارایی سلێمان پاشا و عەلی پاشا و ئەم وەزیرە کوژراوە؛ هەمووی بردووە. دوای ئەمانیش- کەهیا-ی کوشتووە و هەرچی هەیبووە، دەستی بەسەرداگرتووە. باش ئاغا و خەزێنەدار و حیشمەت ئاغاسی و کۆمەڵێکی تری لە ئەعیانەکانی بەغداد کوشتووە و هەموو کەلوپەل و دارایی بێدەنگ و دەنگداری زەوتکردووە. دەفتەرداری کلّۆڵ و کوڕەکەی گرتووە. دوو تەغاری ئەستەمبۆڵیی، کە دەکاتە (١٢٠٠) مەنی تەورێزی، زێڕی لێ سەندوون. سەرەڕای ئەوەی کە هەموو ئەوانەی بردووە، هێشتا داوای[...] [٤٣] پارە لە بازرگانانی خۆماڵیی و بیانیی بەغداد دەکات. سەد هەزار قرۆشی لە کلیلدار و متەوەللی کازمیەین سەندووە. ئەمانەی عەرزتان دەکرێ، زۆربەیان بەشێوەی نووسین بوون و هەندێکیشیان بەدەمیی بوون و سامانی وەزیرەکانی بەغدادیش لە رادەبەدەر بوون. بۆ گوێزانەوەی کەلوپەل، وڵاخەکانی وەزیر بەشی نەکردوون. لە سلێمانی و دەوروبەری وڵاخیان هێناوە. تاقە پیاوێکی ناسراوی لە بەغدادا نەهێشتووە. سلێمان پاشای کوڕی ئیبراهیم پاشا، کە لە ناو ئێڵی باباندا ناو و ناوبانگێکی هەبوو و خەڵکی بابان لایەنگیری بوون، گرتووە و کوشتووە، ئێستا دنیا بەئارەزووەکانی دڵی ئەم پیاوە شێت و بەهەوایە دەگەڕێ. عەبدوڵڵا ئاغای خەزێنەداری عەلی پاشا، کە نۆکەری ئەوڕەحمان بوو، کردوویەتی بەقایمقام. وەک بیستراوە: نامەیەکی بۆ کاربەدەستانی رۆم

(٤٣): ئەو چەند وشەیە بۆ دکتۆر (محمد رضا نصیری)ش نەخوێندراونەتەوە.

نووسیوە، بەڵێنی داوە ئەگەر وەزارەتی بدەنێ، چەردەیەکی زۆر پارە بدات. ئەگەر وەزارەتی ئەمیش پەسەند نەکەن، وەزیرێک بۆ بەغداد دەدۆزێتەوە؛ کە نۆکەری خۆی بێت.

*زەهاو، خانەقین، بەعقووبە و مەندەلی بە فەتاح پاشای زەهاو داوە؛ بەو مەرجەی کە ساڵی دوو هەزار سوار ئامادە بکات [...] [٤٤]یش بەسەردا گیراوە... دوای جەژنی رەمەزان خەیاڵی ئەوەی هەیە بۆ **سلێمانی** بگەڕێتەوە. «رەئیس ئەفەندی» میوانێکە لە گۆشەدا کەوتووە. لە دەوری بەغداد و سەرپرد و ناوشار و قزرابات و خانەقین و قەسردا، سێ، چوار زائیر کوژران و دوازدە هەزاریش رووت کراونەتەوە. چ شەڕ و هەڵڵایەکی سەیرە! و کارەکانیش زۆر بەسادە و ئاسانی بەگوێرەی مەرج و خواستی[...] [٤٥] دەگەڕێ! ئیتر شتێکی وام نییە شایانی باس بێت. کارەکان بەپێی فرمانتان خراونەتە ژێر چاودێریی. خاوەن گەورەیی، نزیکەی (٣٠) عەڕادە تۆپ بە هەموو پێویستییەکانییەوە بۆ شارەزوور نێردراوە. هەر بۆ ئاگاداریتان عەرزم کردن[٤٦][٤٧].*

***

وەک لە دووتوێی ئەم دوو نامەیەدا دەردەکەوێ؛ لەشکری بابان بەسەرکردایەتی ئەوڕەحمان پاشا، تاڵان و بڕۆیان زۆر کردبێ، کە لەکاتی بەرپابوونی ئەم جۆرە رووداوانەدا شتێکی ئاساییە، لەشکری سەرکەوتوو، دەست بەسەر چەک و کەرەسە و سامانی نەختینەدا بگرێ، بەتایبەتیش بۆ لەشکرەکەی ئەوڕەحمان پاشا، دوای ئەو هەموو لێکوژران و زیانەی بەهۆی ئەم شەڕەوە لێیان کەوتووە، بەمافی خۆیان زانیوە دەست بەسەر تۆپ و خێوەت و کەلوپەلی بەڕێوەبەرایەتییە جێماوەکەی سلێمان کەهیەی بەزیودا بگرن. هەرچەندە وەک دیارە، نووسەرانی ئەم دوو نامەیە بۆ ئەوەی سەرانی ئێرانی لە ئەوڕەحمان

(٤٥،٤٤): ئەو چەند وشەیە بۆ دکتۆر (محمد رضا نصیری)ش نەخوێندراونەتەوە.

٤٦- ناونیشانی نامەکە ئاوایە: رەشنووسی پاڕانەوەیەکە، کە محەمەد سادق بۆ خزمەتی خاوەن کۆیلەی بەشان و شکۆ، جەنابی وەزارەت ئاوەدان، متمانە پێکراوی دەوڵەتی باڵای ئاسەفی جێگا: میرزا محەمەد شەفیع نووسراوە و نێردراوە.

٤٧- ئەرشیفی سەرۆک وەزیرانی ئەستەمبۆڵ. خەتی هومایۆن. ژمارە: ٥٢٤٨٢- نامەکە مێژووی پێوە نییە، بەڵام بەگوێرەی مێژووی کوژرانی سلێمان پاشای بەغداد، کە لە: جەمادی الآخر- ١٢٢٥ کۆچیدا کوژراوە؛ دەبێ نامەکە لە کۆتایی مانگی ناوبراو، یان مانگی (رەجەب)ی هەمان ساڵدا نێردرابێ.. جگەلەوەی کە نامەی پێشووش هەر بەو مێژووە و بۆ ئەو مەبەستەش نووسراوە.

پاشای بابان توورە بکەن، زۆریان زیاد پێوە ناوە، بەڵام وەک سەرچاوەی هەواڵەکانی ئەو سەردەمە دەنووسن: ئەوڕەحمان پاشا (١٢) تۆپی بۆ سلێمانی ناردۆتەوە[٤٨].

لە دوای کوژرانی (سلێمان کەهیە)ی والی، ئەوڕەحمان پاشا لە بەغداد مابووەوە. ویلایەتی بەغدادیش بێ والی مابووەوە. گەورە بەرپرسانی بابیعالیش بۆ یەکێک دەگەڕان، شیاوی ئەوەبێت بە والی بەغدادی دابنێن. کە لەوکاتەدا (ئەوڕەحمان پاشا، لەناو گەورە پیاوانی عێراقدا، لە هەموویان بەدەسەڵاتتر و بەناوبانگتر و ڕەنگە لێوەشاوەتریش بووبێت)[٤٩].

بەڵام بابیعالی حەزی لە چارەی ئەوڕەحمان پاشا نەدەکرد، چونکە بەدۆستی ئێرانیان دەزانی و بۆ ئەوەش لە پلەوپایەی کەم بکەنەوە، وایان بڵاودەکردەوە، کە گوایە ئەوڕەحمان پاشا زۆری هەوڵداوە بکرێتە والی بەغداد؛ تەنانەت ئامادەیی نیشانداوە، کە باجی ساڵانەی ویلایەتی بەغداد، پێنج ئەوەندە بەزیادەوە بە بابیعالی دەدات... بەڵام بابیعالی هەرگیز ڕازی نەبووە گەورە پیاوێکی عەرەب، یان کورد بە والی بەغداد دابنرێ، چونکە لەوە دەترسا عێراق بەرەو جیابوونەوە و سەربەخۆیی ببەن... بەتایبەتیش لە گەورەکانی بابان، کە سەر و پێوەندێکیان لەگەڵ ئێراندا هەبووە[٥٠].

بەڵام کلودیوس جێمس ریچ، کە (١٠) ساڵ دوای ئەم ڕووداوە هاتۆتە سلێمانی، ئەم دەنگوباسانەی بەم جۆرە لە بیرەوەری ڕۆژی (١٣ی ئایاری ١٨٢٠ز) دا یادداشت کردووە:

«ئەوڕەحمان پاشا دەیویست کارێک بکات ڕاستەوخۆ وڵاتەکەی باج بەبابیعالی بدا، بەمەرجێک سەربەخۆ بێ و سەر بەهیچ والییەکی دەوروپشتی نەبێت. لە بەرامبەر ئەمەشدا قایل بووە بابیعالی، ساڵانە داوای چەندی لێبکات، بەرێکوپێکی بیدات و بۆ ئەمەش هەر بەتەنیا پابەندی فرمانەکانی بابیعالی بێت و لەکارنەخرێت و دوور نەخرێتەوە و دەستیش لە کاروباری ناوخۆی وڵاتەکەی وەرنەدرێت، مەگەر لەکاتی سەرپێچی و یاخیبووندا نەبێت. بەڵام هەرگیز نەیتوانی ئەم شتانەی بۆ بێتەدی، چونکە لەکاتی یاخیبوونەکەی سلێمانە بچووک (سلێمان کەهیە)ی والی بەغدادا، لە بابیعالییەوە ڕەئیس ئەفەندی «حالەت» یان ناردبوو بۆ سلێمانە بچووک. داوایشی لە ئەوڕەحمان پاشا کردبوو، لە جێی سلێمان پاشا ببێتە والی بەغداد. کەچی ئەوڕەحمان پاشا زۆر مەردانە و بەتوندی داواکەی ڕەتکردبووەوە و وتبووی: ڕاستە، من بەوە پلەی یەکەمی وەزیریم

٤٨- یاسین العمری: غرائب الأثر فی حوادث ربع القرن الثالث عشر- الموصل ١٩٤٠ -ص١٢١ .
٤٩- مستەفا، نەوشیروان- میرایەتی لە نێوان - ل ١٢٧ .
٥٠- الدکتور سلیمان عبدالعزیز نوار- داود پاشا والی بغداد- القاهرة- ١٩٦٧- ص ٥٠ . هەروەها: لونگریک: اربعة قرون من تاریخ العراق الحدیث ١٩٦٨- بغداد - مطبعة البرهان- ص٢٧٣ .

دەدرێتێ؛ بەڵام قومێک لە ئاوی چیاکانی کوردستان، بەهەموو تەخت و بەختی دەوڵەتی عوسمانی ناگۆڕمەوە. ڕەنگە چوونیشم بۆ بەغداد، گوزەرانم زۆر خۆشتر بکات، بەڵام ئەنجامەکەی دەبێتە هۆی لەناوچوونی بنەماڵەی بابان»[٥١].

دوای گێرەوکێشەیەکی زۆر، بەناچاری «عەبدوڵڵا ئاغا» کرایە والی بەغداد، کە کۆیلەیەکی ئازادکراوی سلێمان پاشای گەورەبوو، ئەمیش ئەوەندەی نەبرد لەسەر هەندێ شت لەگەڵ ئەوڕەحمان پاشادا ساردیی کەوتە نێوانیان لەلایەک و لەلایەکی تریشەوە ساردیی کەوتە نێوان محەمەد عەلی میرزا و ئەوڕەحمان پاشاوە، کە والی و محەمەد عەلی میرزا لەسەر ئەوە پێکهاتن بەهەردووکیان ئەوڕەحمان پاشا سزابدەن... بۆ ئەمەش وەزیر بۆجاری دووەم فرمانڕەوایی بابانی لە ئەوڕەحمان پاشا سەندەوەو بۆ دووەمین جار بەخالید پاشای بابانی سپارد. محەمەد عەلی میرزاش بەهێزێکی (٦٠) هەزار کەسییەوە هێرشی بۆ سەر ئەوڕەحمان پاشا برد و لە کۆیەدا گەمارۆی دا، ئەوڕەحمان پاشا نزیکەی (٧٠- ٨٠) شەڕکەری بابانی لەگەڵدا بوو. ئازایەتییەکی زۆریان نواند. محەمەد عەلی میرزا لە گرتنی ئەوڕەحمان پاشا بێ هیوا بوو. ناچار لەگەڵی ڕێککەوت و فرمانڕەوایی کۆیە و هەریری پێبەخشی (١٨١١ز)...[٥٢]

بەڵام ئەوڕەحمان پاشا بەتۆپزی فرمانڕەوایی بابانی لە خالید پاشا سەندەوە و بەم جۆرە ئەم چەندان ئاڵوگۆڕە خێرا و بەرودوایە، تا ساڵی ١٨١٢ز، درێژەی کێشا، کە لەو ساڵەدا دیسان والی بەغداد کەوتەوە گێچەڵکردن بە ئەوڕەحمان پاشا و دانانەوەی جاری سێیەمی خالید پاشا لە جێگەی ئەوڕەحمان پاشا و هێرش هێنانە سەری... ئەوڕەحمان پاشا خۆی ئامادەکرد و هەتا نزیک کفری بەرەو ڕووی لەشکری والی هات و لەوێ هەردوو لەشکر بەیەکیاندا دا و شەڕێکی قورس قەوما و لەپێشدا لەشکری ئەوڕەحمان پاشا سەرکەوت. بەڵام دوایی لەشکرەکەی والی خۆی گرتەوە و هێزەکەی ئەوڕەحمان پاشای شکاند و خالید بەگی برای ئەوڕەحمان پاشا و زۆر کەسی تریش لە مەیدانی شەڕەکەدا کوژران و هێزەکەی والی منارەیەکی لە کەللەسەری کوژراوی کورد دروستکرد.

ئەمجارەش ئەوڕەحمان پاشا پەنای بۆ ئێران بردەوە. فەتح عەلی شا فرمانی بە محەمەد عەلی میرزا کرد یارمەتی گێڕانەوەی ئەوڕەحمان پاشا بدات[٥٣]. ئەویش داوای لە والی بەغداد کرد فرمانی شا جێبەجێ بکات. والی داواکەیانی بەجێ نەهێنا. لەبەرئەوە شازادە بەلەشکرەوە هێرشی بەرەو عێراق هێنا و کەوتە تاڵان و بڕۆ.

٥١- ریچ- لاپەڕە: ١١٥ .
٥٢- نصیری، محمد رضا- جلد (١) ص٢٥ (مقدمه).
٥٣- نصیری محمد رضا، اسناد و مکاتبات تاریخی ایران (قاجاریه) ص ٢٥ (مقدمه).

لەم سەروبەندەدا ئاژاوەیەکی ناوخۆ لە خوارووی عێراقدا روویدا و والی ناچار بوو بۆ دامرکاندنەوەی ئەو ئاژاوەیە، مل بۆ داواکانی محەمەد عەلی میرزا بدا و ئەورەحمان پاشای بەفرمانڕەوایی بابان دانایەوە... بەڵام بەرلەوەی والی ئاژاوەکە دامرکێنێتەوە، بەدیل گیراو کوژرا (١٨١٣)و سەعیدی کوڕی سلێمان پاشای گەورە بووە والی بەغداد.

لەم گیروداراەدا ئەورەحمان پاشا نەخۆش کەوت و شەوی (٢ی مارتی ١٨١٣ز)، دوای بەسەربردنی تەمەنێکی پڕ لە رووداوی سەیرو سەمەرە و (٢٤) ساڵ فرمانڕەوایی پچڕپچڕ، کە تیایدا (٥) جار دەسەڵاتی فرمانڕەوایەتی لێ سەندراوەتەوە، کۆچی دوایی کرد...

تەرمەکەیان لە مزگەوتی سلێمانی بەخاک سپارد.

«ریچ» لە بیرەوەری رۆژی (١٩ی تشرینی یەکەمی ١٨٢٠)ی خۆیدا، سەبارەت بەساتەوەختی سەرەمەرگی ئەورەحمان پاشا، ئاوای نووسیوە:

«کاتێ ئەورەحمان پاشا لەسەرەمەرگدا لەسەر جێ بووە، کەسوکار و خزمەکانی، ئازارێکی زۆریان بەدەست هێمنکردنەوە و دامرکاندنەوەیەوە چەشتووە، چونکە لە بارێکی زۆر خرۆشاو و هەڵچووندا بووەو هەر ئەوەی دووبارە کردۆتەوە، کە: بەزەبوونیی و دەستەپاچەیی لە ناو جێگەدا دەمرێ... لە کاتێکدا حەزی دەکرد لە مەیدانی شەڕەفدا بمرێ..»(٥٤)

٢- مەحموود پاشای بابان (١٧٨٥ز - ؟)(*)

سەرەتای هەڵتەکاندنی میرنشینی بابان:

ئەورەحمان پاشای بابان، لە دوای مەرگی خۆی، شەش کوڕ: مەحموود بەگ، سلێمان بەگ، عوسمان بەگ، حسێن بەگ، یوسف بەگ، عەزیز بەگ و سێ براش: ئەحمەد بەگ، عەبدوڵڵا بەگ و عومەر بەگ-ی لێ بەجێمابوون. بەڵام بەرلەوەی ئەورەحمان پاشا بمرێت، سەرانی عەشایەر و پیاوماقوڵان و کوێخای گوندەکان کۆبوونەوە و «مەحموود بەگ»ی کوڕە گەورەیان بەجێنشینی ئەورەحمان پاشا هەڵبژاردووە... هەروەها سەعید پاشای والی بەغدادیش لە بەرامبەر ئەو چاکەیەدا کە ئەورەحمان پاشای باوکی مەحموود پاشا، لەکاتی یاخیبوونەکەیدا لە ناوچەی مونتەفیک، دوژمنایەتی عەبدوڵڵا پاشای والی پێشووی بەغدادی کردووە، فرمانی میرایەتی قەڵەمڕەوی بابانی بۆ ناردووە و کردوویەتی بە «پاشا»ی بابان و کۆیە و هەریر و سوڵتان مەحموودی عوسمانی «١٨٠٨-١٨٣٩»یشی

٥٤- گەشتی ریچ بۆ کوردستان - ل ٣٢١

(*) ساڵی (١٨٢٠ز)، کە «ریچ» هاتۆتە سلێمانی، تەمەنی مەحموود پاشای بابان، وەک ریچ دەڵێ: (٣٥) ساڵ بووە. بەم پێیە ساڵی لە دایکبوونی مەحموود پاشا دەبێتە: ١٧٨٥ز. بنوارە: گەشتی ریچ بۆ کوردستان، ل٩٩

لە چاکە و دڵسۆزیی مەحموود پاشا ئاگادار کردووە؛ بۆیە سوڵتان مەحموود «بیورلدی» و فرمان و خەڵاتی بۆ مەحموود پاشا ناردووە.

مەحموود پاشاش لە بەرامبەر ئەم بەسەر کردنەوە و رێزلێنانەدا، سوپاسنامەیەکی گەرم و پڕ لە ستایش و پێزانینی بۆ سوڵتان مەحموود ناردووە؛ کە ئەمە دەقی ئەو سوپاسنامەیەی مەحموود پاشای بابانە بۆ سوڵتان مەحموود:

بەڵگەنامەی ژمارە: ٩٠

بابەت: پێ سپاردنی ناوچەکانی بابان و کۆیە بە مەحموود پاشا

مێژوو: ١٢٣٠ کۆچی، ١٨١٤ز

سەرچاوە: اسناد ومکاتبات تاریخی ایران (قاجاریە)

بەرگی یەکەم. لاپەڕە: ٢٠٣

نامەی مەحموود پاشای بابان
بۆ سوڵتان مەحموودی عوسمانی

لەم نۆکەرە کەمینەیەوە بۆ ئەوپەڕی خاکی بەندەگانی خاوەن شکۆ و دەسەڵاتی زۆر و بەخشینی چاک، ورە بڵند، بەخشینی ئاشکرا، وەلی نیعمەتم، ئەفەندم، سوڵتانم، بەختی هەر بەردەوام بێ، رادەگەیەنێ کە:

بەگوێرەی نیاز و تکای ئەم کەمینەیە و بەپێی خۆزگە و تکای ئەم نەونەمامە نێژراوەی لە کەموکوریی خۆی پەشیمانە و چاکە و چاودێریی و سۆزی ئەو وەلی نیعمەتەی بەسەرەوەیە، کە ئاواتی هەر بەخشینە. رەسووڵ ئاغای جێی متمانەی خۆی بەرەو دەرباری بەزەیی ئامێز ناردووە، تا رشتەی پابەندیی و پێوەندی خۆی ل دەهەر جێگە و رێگەیەکی ترەوە دادەبڕم و بەهەردوو دەستی تکا و خۆزگەوە بۆ «حبل المتین»ی دڵۆڤانیی و سۆزی وەلی نیعمەتم بۆ خزمەتتان درێژ دەکات و گیانبازیی دەنوێنی و لەشکر بۆ هاوئاوزەنگیی دەنێرێ.

بیورلدی شەریفتان کردبووە مەرحەمەت و نیشانەی چاوپۆشین و لێبووردنی ئەم بەندە پڕ لە رابردوو هەڵەیە، کە بەبنچینە هەر بەندە و گەرد و تەمی هەستی بەخشندەشتان بەرامبەر بەم کەمینەیە، نیشانەی بەزەیی و دڵنەرمیی گۆڕیبووەوە و دەسەڵاتی ناوچەکانی: بابان و کۆیە و هەریر-تان بەم نۆکەرە گیانبازە بەخشیبوو، لەگەڵ خەڵاتی (کورک)ی سمۆرەی نایاب

و سەروەر و ئەسپێکی پۆشتە و رازاوە، بەتەدارەک و کەرەسەی وەزیرانە. کە ئەم جۆرە لێبووردن و بەخشین و عەتا و فرمانە، هەر شایانی خاوەن شکۆی وەک ئێوەی وەلی نیعمەتە و لەگەڵ برای هێژا. «ئەحمەد ئاغا»دا ناردبووتان و بەسەر ئەفرازیی نۆکەری بەزێڕ کردراو و چاکە دیوەی خۆتان شەرەفی ناردن و وەرگرتنی پەسەند کردبوو.

بۆ ئەم مژدە دڵکەرەوە و گەیشتنی ئەم مزگێنییە پڕ لە شادییە، هەر لە سەرەتاوە کردمانە بەزم و بەتەدارەکی سەروەرانە و شادییەوە، سەرجەمی خەڵک و بەتایبەتیش بەگزادە و ئاغاگەل و ناسراوان و ئەعیانی ویلایەتی بابان بەپێشواز و بەرەوپیری چووین و پێشەکی «بیورلدی»ی شەریف و مەرحەمەتکراوم ماچکرد و کردمە تاجی سەربەرزیی خۆنیشاندانم و دوای بەجێهێنانی ئادابی شوکرانەبژێریی، «کورک»ی نایابم کردە بەر و پێی گەورە بووم و پلەوپایەمی پێ زیاد بوو. لەم حاڵەتەدا بەهەستێکی پاکەوە، ناوچەوانی کۆیلایەتیم لە تۆز و گەردی خزمەتگوزاریی و راستگۆیی سەروەرانی نیعمەت هەڵسوو. بەسواربوونی ئەسپە رازاوەکەش، سەری سەربەرزیی و خۆ پێ گەورە بوونم بەرەو قوببەی چەرخی بەرین هەڵکشا و بەو فرمانە پڕ لە بەخشین و نەوازش و بەسەرکردنەوەیەی وەلی نیعمەتیش، کە دروشمی هەر دەستبڵاویی بووە، دەوڵەتداریم لای چەپی خۆم و بەختەوەریشم لای راستمەوە بەچاوی خۆم دەبینی و بەم جۆرەش ئامادەی ناو دیوانی رازاوەبووم، کە بەزانایان و سادات و رێزدارانی هێژا، بەگوێرەی پلەو پایەی خۆیان ئامادە و ریزببوون؛ بیورلدی شەریفم ئاوەڵا کرد و خوێندەوە و کەرەسە و پێویستیی شادییانەو تەدارەکی سوپاسگۆییم پێشکەش کرد و تێکڕای ئامادەبووان و بەتایبەتیش خەڵکی بابان، بە دوعای تەمەن درێژیی و بەختەوەریی و پتەرتری شان و شکۆی حەزرەتی ئەولیای نیعمەت، زمانی پاراومان گێڕا... خوای گەورە و دلۆڤان و بەدەسەڵات، تەمەنی حەزرەتی ئەولیای نیعمەت، درێژ و هەمیشە بکات و دەوڵەت و شان و شکۆی نەمریی پێبدات و سێبەری هومایانەیان بەسەر هەموو خەڵکی ئەم دەڤەرە و بەتایبەتیش بەسەر ئەم بەندە راستگۆیانەوە فراوانتر بکات.

سوێند بەحەقی ئەم قسە راستانە، لەو روانگەیەوە کە بەخشین و خێر و پێزانینی ئێوە، بەرامبەر ئەم نۆکەرە تۆکمە و قایمانەتان کردووتانە، مایەی

بەختەوەرییە و ئەوەی بۆ ئەم نۆکەرە سادەیەتان فەرمووە، وەک ئەوە وایە بەندەیەکتان ئازادکردبێ و غولامێکتان بەزێڕ کڕیبێ... واتە: ئەگەر چاوپۆشیتان لە پێشینە و تاوان و کەمتەرخەمیی ئەم غولامەتان کردبێت و بەنۆرەی پێڕەوابینینی دەسەڵاتی بەڕێوەبردنی ویلایەتی بابان و کۆیە و هەریر، سەرفرازتان کردبم، وەک ئەوە وایە تەوقی کۆیلایەتیتان کردبێتە ملی ئەم نۆکەرە و بەقیمەتێکیش کڕیبێتتان.

بەڵام ئەم نۆکەرەش لە بەرامبەر ئەم هەموو چاودێریی و چاکە و بەخشینە بێ کۆتایی و لوتف نواندنەی ئەولیای نیعمەتدا، ئەگەر گیانی خۆیشی بخاتە بەرپێی ئەسپی (سەمەند)ی بەختەوەریی حەزرەتی ئەولیای نیعمەت، هێشتا خۆی بەکەمتەرخەم دەزانێ و هێشتا «یەک» لە بەرامبەر ئەو هەزار و زیاتریش چاکەیەی هەقی لوتف و بەسەرکردنەوەیەی، کە سەروەرانی بەرامبەری نواندوویانە؛ نەیتوانیوە هیچ بکات و ببێتە پاشکۆ... کە خوا یاربێت بتوانێ و تەقەللا بدات، خۆی بگەیەنێتە رێگەی خزمەتگوزاریی سەروەران و چاکەی ئەولیای نیعمەتی، بەدەرگای خوای مەزن و دلۆڤان بسپێرێ.

لەبەرئەوەش کە پایەبەرز «ئەحمەد ئاغا» لوتف و سۆزی سەروەرانی گەیاند و خەڵکی کەمینەی ئەم ناوچەیەی بەتەواوی خستە بەر چاودێریی و هەڵسەنگاندنی دڵگەورانە و دڵنیای کردین، بۆیە ئەم نۆکەرەشتان، سەرلەنوێ وەفاداریی و پەیمانی نۆکەرایەتی خۆیانیان بە «رەسووڵ ئاغا»دا بۆ دەروازەی دەربار «قاپۆ» نوێ کردەوە و دیسانیش بۆ «ئەحمەد ئاغا» یان سەلماندەوە و جەختیان لەسەر کردەوە و دواییش بەرەو دەروازەی مەرحەمەت بەڕێیان کردەوە.

بەم بۆنەیەوە چاوقایمی و پرکێشیمیان کرد و نامەی پێویست و بەندایەتیمان نووسی و بەنیشاندانی سوپاسگۆیی و پێزانین و پاسەوانیمان بۆ لوتف و مەرحەمەتی زۆری حەزرەتی سەروەران، زمان درێژیمان کردووە و بێ هیچ مەبەستێک، ئەم هەموو دوعاگۆییەمان کردووە.

لەوە زیاتریش بێئەدەبیی ناکەین. أمره الأعلى ارفع رافع.

لە کۆتایی جمادي الآخر، ١٢٣٠ کۆچی

مۆر: أفوَّض امري الى الله، عبده: محمود

بەڵام لەوە چووە هەڵبژاردنی مەحموود پاشا، بەمیری بابان، جێی ڕەزامەندیی مام و هەندێ لە برا و خزمەکانی نەبووبێ، یان هەر یەکەیان لای خۆیەوە، خۆی بۆ ئەو پلە و جێگەیە بەڕەواتر زانیبێ، بۆیە ئەوەندەی نەبردووە بەخۆیان و دەست و پێوەندەکانیانەوە، روویان وەرگێڕاوە و چوونەتە بەغداد و مەحموود پاشایان بەجێهێشتووە. والی بەغدادیش وەک نەریتی والییەکانی پێش خۆی، ئەمانەی بۆ مەبەستی تایبەتی خۆی و ئاژاوە و ناکۆکی ناو بنەماڵەی بابان، لای خۆی گلداوەتەوە... بەم پێیە هەر لەسەرەتای کارکردنی مەحموود پاشاوە، زەمینەی ناکۆکی و پیلانگێڕان لە ناو سەرانی بابان و بنەماڵەی فرمانڕەوایەتی بابان و لە دژی مەحموود پاشا لە کایەدابوو... بەتایبەتیش لەم کاتەدا کە سەعید پاشای والی بەغداد لاوێکی تەمەن (٢٢) ساڵەی کەم ئەزموون بوو. بەگوێرەی خواست و دنەدانی دەوروبەرەکەی بڕیاری داوە و هەڵسوکەوتی کردووە.

بۆیە ساڵ و نیوێک دوای بەسەربردنی فرمانڕەوایەتی مەحموود پاشا، هەڵوێستی والی بەرامبەر مەحموود پاشا گۆڕدراوە و بڕیاری داوە عەبدوڵڵا پاشای مامی لەجێی دابنێ و بۆ ئەمەش عەبدوڵڵا پاشا لەگەڵ هێزێکی عوسمانیدا، لە بەغدادەوە هاتۆتە کەرکووک و لەوێ لەنگەری گرتووە. مەحموود پاشاش بڕیاری داوە رێگەی ئەم بەرنامەیە و هاتنە ناو شاری سلێمانی لێبگرێ و لەم پێنامەشدا لە سەرەتاوە عوسمان بەگی برای، بەهێزێکەوە بەرەو «دەربەندی بازیان» ناردووە و هاوکاتیش داوای لە ئێران کردووە پشتیوانیی لێبکەن.

ئێرانیش هێزێکی بەسەرکردایەتی محەمەد عەلی میرزای نایب سەڵتەنە بەرەو شارەزوور ناردووە و لە ناوچەی «باریکە»ی نزیک چەمی «تانجەڕۆ» هۆردوویان کردووە... بەدەم ئەمانەشەوە نامەیەکی هەڕەشە ئامێزی لە رێگەی حاکمی کەرکووکەوە بۆ کاربەدەست و گەورەکانی کەرکووک ناردووە، داوای لێکردوون: عەبدوڵڵا پاشا لە کەرکووک دەربکەن؛ کە ئەمە دەقی ئەو نامەیەیە:

بەڵگەنامەی ژمارە: ٩٢

بابەت: دەرکردنی عەبدوڵڵا پاشا لە کەرکووک

مێژوو: ٢٤ی رەجەبی ١٢٣١ کۆچی، ٢١-٦-١٨١٦ز

سەرچاوە: اسناد ومکاتبات تاریخی ایران (قاجاریه)

بەرگی: یەکەم. لاپەڕە ٢٠٦

نامەی مەحموود پاشای بابان
بۆ حاکمی کەرکووک

هێژای خاوەن جێ و رێ، بەختەوەریی و چارەنووس هاوڕێ، برای سەروەر و باڵا، تان و پۆ بەرز و نازناو پیرۆز، برایانی رەوشت شیرین و پایەبەرزان، سەروەرانی ستایشکراو، ئیقباڵ و چاکە و جوامێرییان زیاتربێ و بەپشتیوانی خوا لە خۆشیی و شادمانیی نزیک بن و بەهەموو ئاوات و خۆزگەکان بگەن..

دوای دەربڕینی دوعای زۆر و نیشانەی وەڵامدانەوەی باوەڕپێکراو، بیروڕای دۆستایەتی و خۆشەویستیی پێویست دەکات، رابگەیەنێ کە:

بەو هۆیەوە کە ویلایەتەکانی بابان و کەرکووک هەمیشە یەکێک بووەو جیاوازییەک لە نێوانیاندا نەبووە، کەچی هەرچی کەسانێکی سەر بە ویلایەتی بابان، کە لە کاردەخرێن، لە پەنای قەڵای کەرکووکدا داڵدە دەدرێن! لە کاتێکدا ئێمە هەرگیز رازی نەبووین دەستدرێژیی بۆسەر خاکی کەرکووک بکەین. بەڵام نەئێوە ئامادەبوون بەرگری و رێگری لەوانە بکەن و نە ئەوانیش دەستبەرداری ئەم کارە نالەبارە بوون، بەتایبەتیش لەم رۆژانەدا، کە عەبدوڵڵا بەگ داوای فرمانڕەوایەتی بابان دەکات و ژاوە ژاوێکی ناوەتەوە و ئێوەش خۆتان ئاگادارن، کە ئەوانە چ کارێکی بێ سەروبەریان بەرامبەر بە هەژاران و بێدەسەڵاتانی رەعیەت کردووە و چ جۆرە هەڵسوکەوتێکی بێهوودەش دەکەن و تا ئەمانەش لە ناو کەرکووکدا بن، هەرگیز دەست نایانگاتێ. بۆیە ناچار دەستکراوە بەخۆئامادەکردن و هێرش کردنە سەر کەرکووک و دەوروبەری... چونکە ئەگەر عەبدوڵڵا بەگ مەبەستی فرمانڕەوایەتییە، بەهیوای چییە خۆی لە کەرکووکدا حەشار داوە! ئەگەریش بەهیوای شەڕ و بەرەنگارییە، ئەوا لەشکری ئێمە لە «بازیان» دایە، ئیتر بۆچی ئەو خۆی دوا دەخات؟ چونکە لەوە زیاتر بەبەرمانەوە نەماوەو خۆشتان ئاگادارن، کە برای هێژامان «عوسمان» لەدەمێکەوە بەهێزێکەوە لە «بازیان» بەرامبەر عەبدوڵڵا بەگ دامەزراوە و لەملاشەوە؛ لای سوپای بەدەسەڵاتەوە،[55] لەشکرێکی وەک مێروولە و کوللە، گەیشتۆتە قۆناغی «باریکە» و هۆردووی کردووە... لەبەرئەوە تکای زۆر و

٥٥- مەبەستی لە سوپای ئێرانە.

مۆڵەتی یەکجارییم لە خاوەن شکۆ، پایەبەرز و سەرتۆپی مەزنان؛ برام: «محەمەد عەلی خان، سوپاسالار» و سەرجەمی سەرکردە جوامێرەکانی قاجار داواکردووە، کە چەند رۆژێک جڵەو بەرەو دواوە رابکێشن.

بۆ ئەوەش خوا لێمان رازی بێ و بەرژەوەندی خەڵکیش لەبەرچاوبگرین، بەچاکمان زانی نامەتان بۆ بنووسین و ئاگادارتان بکەین، کە دەبێ لەم دوو کارە، یەکێکیان ئەنجام بدەن: یان عەبدوڵڵا بەگ بکەنە دەرەوە و بۆ جەنگی بنێرن و ئەم کارە بەلایەکدا بخات؛ یان رەوانەی بەغداد-ی بکەنەوە و بچێتەوە بۆ بەغداد و ئەو ژاوە ژاوەی ئەو لەولایەوە و ئەم لەشکرکێشییەش لەم لایەوە دوایی بێت. لەبەرئەوە چەند رۆژێک چاوەڕێی ئەوەین یەکێک لەم دووکارە ئەنجام بدەن... ئەگەریش لەلای ئێوەوە یەکێک لەم دوو کارە، بەرامبەر عەبدوڵڵا بەگ ئەنجام نەدەن، سوێند بەخودا، ئیتر لەوەزیاتر خۆمان پێ راناگیرێ و بەناچاری و بێ هیچ چەند و چوونێک، ئەم بەڵا جۆشاو ولافاوە خرۆشاوە دەکەینە سەر ئەو ناوچەیەتان.

ئیتر ئاواتیشمان ئەوەیە، کە لەلایەن ئێوەوە گلەییمان لێنەکرێ، چونکە بەو خوایەی کەبێ وێنە و بێچوونە، بەزیانی عەبدوڵڵا و بەتایبەتیش ئێوە رازی نابین، کە مافی دراوسێتیتان بەسەرەوەیە. بەپشتیوانی خوا دەبێ لە چوار رۆژ تێنەپەڕێ، کە ئەم وەڵامە بەئێمە بگاتەوە.

باقی الدعا والسلام

٢٤ی رەجەبی ١٢٣١ کۆچی، ٢١-٦-١٨١٦ز

مۆر: «أفوِّض أمري إلى اللّه، عَبدُهُ: محمود»[٥٦]

***

هەر لە سەروپێوەندی ئەم زنجیرە رووداوەدا (وەک دەردەکەوێ)، ئێران لە بەرامبەر ئەم بەدەنگەوە هاتن و ناردنی ئەم هێزەیدا کە بۆ پشتیوانیی لە مەحموود پاشا ناردوویەتی و بۆ زیاتریش دڵنیابوونی لە داهاتووی ناوچەکە؛ داوای بارمتەی لە مەحموود پاشا کردبێ... لەلایەکی تریشەوە لەسەر ئەوەی کە کاربەدەستانی کەرکووک، عەبدوڵڵا پاشای مامی مەحموود پاشا و هاوکاری والی بەغدادیان پەناو داڵدە داوە، هەر لە رێگەی مەحموود پاشاوە داوایان لەوانیش کردووە، بارمتەی خۆیان بۆ لای: محەمەد حسێن خان بنێرن، کە

٥٦- ئەرشیفی سەرۆک وەزیرانی ئەستەمبوڵ. خەتی هومایۆن- ژمارە: P/ ٣٧٢٠٠٠ .

ئەم داوایەی ئێران، لەو نامەیەی مەحموود پاشادایە، کە (٥) رۆژ دوای مێژووی نامەی پێشوو، بەهۆی «سەید مەحموود ئەفەندی موفتی»ی کەرکووکەوە بۆ کاربەدەستانی کەرکووکی ناردووە:

بەڵگەنامەی ژمارە: ٩١

بابەت: گەیشتنی لەشکری ئێران بۆ سلێمانی و داوای بارمتە

مێژوو: ٢٩ی رەجەبی ١٢٣١ کۆچی (١٨١٦/٦/٢٦ز)

سەرچاوە: اسناد ومکاتبات تاریخی ایران (قاجاریە)

بەرگی: یەکەم. لاپەڕە: ٢٠٥

نامەی مەحموود پاشای بابان
بۆ: سەیید مەحموود ئەفەندی- موفتی کەرکووک

بەپشتیوانی خوا، هەمیشە دەرگای بەختەوەریی و دەوڵەت و بەختتان بەکلیلی چاودێریی و بەسەرکردنەوەی خوای گەورە، بەرەو رووی بەختی پیرۆز و بیری ئەو خاوەن لوتفە فراوانتر بێ و هەر بەلوتفی ئەویش هۆیەکانی خۆزگە و ئاواتەکان ئامادەبکرێ. دوای کردنەوەی دەرگاکانی پاڕانەوەی پێویست و بەدەنگەوە هاتنی ئایاتی فەرموودە؛ بیری سۆزداریی وا پێویست دەکات هەرکاتێ پرسیاری دەنگوباس بفەرموون، بە جۆرێکە کە هێزی سەربازیان[٥٧] هاتۆتە ناو سلێمانی و «سلێمان پاشا»ش[٥٨] گەیشتۆتە کرماشان. لەم کاتەشدا محەمەد حسێن خانی نایب سەڵتەنە، بە هۆی غوڵامەکانی شازادەوە، هەواڵی بۆ ئەم دڵسۆزە ناردووە، کە کەسێک بۆ هێنانی بارمتە دیاری و دەستنیشان دەکات. ئەگەر دەینێرن، وەڵامان بدەنەوەو ئەگەریش بیرو بۆچوونێکی تر لە دڵدا هەیە، دیسان هەر وەڵامیان لێ بگێڕدرێتەوە و ئاگادار بکرێن؛ تا زانیاریمان لەو بارەیەوە هەبێت... پێویست و بەئەرک زانرا ئەم هەواڵانەتان بۆ بنووسم. ئیتر خۆشتان سەرپشکن. رۆژانی جوامێریی بەئەنجام بگات.

مۆر: «افوِّض امري الى اللّه، عبده: محمود»[٥٩]

٥٧- مەبەست لە سوپای ئێرانە.

٥٨- مەبەست لە سلێمان پاشای کوڕی ئیبراهیم پاشا و ئامۆزای مەحموود پاشایە.

٥٩- ئەرشیفی سەرۆک وەزیرانی ئەستەمبوڵ- خەتی هومایۆن- ژمارە: N/ ٣٧٢٠٠.

وەک سەرنج دەدرێ داروباری ئەو رۆژگارەی دەسەڵاتداریتی بابان، نیشانە و سەرەتاکانی داهێزران و شپرزەیی و بێ شیرازەییان تێدا بەدی دەکرێ. چونکە لەلایەکەوە: مامەکانی مەحموود پاشا روویان کردۆتە دوژمنەکانی و لەشکری رۆمیان لە دژی هێناوەتە نزیک کەرکووک و زۆربەی لەشکری بابانیش بۆ بەرەنگاریی لەم کارەی عەبدوڵڵا پاشا و هێزەکەی؛ لە دەربەندی بازیان سەنگەریان کردووە و دامەزراون.

لەلایەکی تریشەوە، لە قوڵی شارەزوورەوە لەشکری ئێرانیش هاتۆتە ناوچەرگەی قەڵەمڕەوی بابان و دەستی لە کاروباری میرنشینەکە وەرداوە و لە هەمان کاتیشدا سلێمان پاشای ئامۆزای مەحموود پاشا رووی کردۆتە ئێران و بەپشتیوانیی ئێران دژایەتی مەحموود پاشا دەکات.

لە قەڵەمڕەوی والی بەغدادیشدا: پشێویی و ناکۆکی لەنێوان سەعید پاشای والی بەغداد و داود پاشای زاوایدا، لەسەر دەسەڵات، لە پێوەندی میرنشینی بابانیشدا رەنگیان داوەتەوە.

چونکە ناکۆکییەکانی نێوان سەعید پاشا و داود پاشا گەیشتۆتە قۆناغێکی دژوار، داود پاشا میرنشینی بابانی بەشوێنی دالدە و پەناگەی خۆی زانیوە و لە ئەیلوولی ١٨١٦ز، دا چۆتە لای مەحموود پاشا و ماوەی (٤٠) رۆژێک لە سلێمانی ماوەتەوە[٦٠] و بە هۆی ئەم کارەی داودیشەوە هەموو ئەوانەی لەو ماوەیەدا لە دژی سەعید پاشا، پەنایان بۆ ئێران بردبوو، هاتنە لای داود..

بەواتایەکی تر، لەو رۆژانەدا «سلێمانی» بۆتە مەڵبەندێکی گەورەی دژایەتی سەعید پاشای والی بەغداد.

سەعید پاشاش لەم هەڵاتنەی داود پاشا بۆ سلێمانی و کۆبوونەوەی دوژمنەکانی لە دەوری داود، مەترسیی لێ نیشتووە و لە عەبدوڵڵا پاشای گێڕاوەتەوە کە لە کەرکووکەوە بۆ بەغداد بگەڕێتەوە.

هەر لەو رۆژانەدا داود پاشا لە سلێمانییەوە کەوتۆتە راپۆرت و نامە نووسین بۆ بابیعالی لەدژی سەعید پاشا و داوای لابردنی سەعید و دانانی خۆی لەجێی سەعید کردووەو هەر بەپشتیوانیی مەحموود پاشا و عوسمان پاشاش بەرەو کەرکووک بەڕێ کەوتووە و لەو ماوەیەدا کە لە نزیک کەرکووک بووە، فرمانی لابردنی سەعید و دانانی خۆی بە والی بەغداد، لە ئەستەمبوڵەوە پێگەیشتووە و وێنەی فرمانەکانی بۆ کاربەدەست و گەورەکانی بەغداد ناردووە و دوای کۆمەڵە رووداوێکی خێرا و ئاڵۆز، لایەنگرانی داود

٦٠- لۆنگریک- ص ٢٣٦ .

پاشا هێرشیان بردۆتە سەر سەعید پاشا و کوشتویانە و داود پاشا بۆتە والی بەغداد (١٨١٨ز)[٦١].

داود پاشاش هەر ئەوەندەی بۆتە والی بەغداد، دوای ماوەیەکی کەم، هەموو دۆستایەتی و پێوەندی و چاکە و یارمەتیدانێکی پێشینەی مەحموود پاشای لەیاد کرد و لەسەر نەریتی والییەکانی پێش خۆی، کە نەیاندەهێشت میرەکانی بابان لەسەر شوێنی خۆیان جێگیربن و بەدڵنیایی میرایەتی بکەن؛ ئەمیش دژی مەحموود پاشا کەوتە پیلانگێڕان و ئاژاوەنانەوە لە ناو بنەماڵەکەی مەحموود پاشا و لابردنی عوسمان پاشای برای هەرە تەبا و نزیکی مەحموود پاشا لە فرمانڕەوایەتی کۆیەو هەریر و تەفرەدانی حەسەن بەگی برای مەحموود پاشا، کە لەگەڵ (٥٠٠) کەسدا چۆتە بەغداد (١٨١٧)و فرمانڕەوایەتی کۆیە و هەریر-یشی پێ بەخشیوە[٦٢].

هەڵبەتە لێرەدا دەبێ ئەوە بوترێ، کە هەڵوێست گۆڕینی خێرا خێرای بابیعالی و والییەکانی بەغداد، بەرامبەر میران و میرایەتی بابان و ئاژاوە نانەوەیان لەناو بنەماڵەی باباندا، هەروا بێ بۆنە و بێ بنچینە نەبووە، بەڵکو لە ئاکامی ئەو ململانێ و شەڕی دەسەڵاتەدا بووە، کە هەردوو دەوڵەتی قاجاری و عوسمانی، بۆ هێنانەدی بەرژەوەندی و ئامانجەکانیان لە ناوچەکەدا دەیانکرد و دەستیان لە کاروباری ناوچەکانی یەکتر وەردەدا، بەتایبەتیش لە ناوچەکانی سەر سنووری هەردوولایاندا، کە میرنشینی بابان دەکەوتە سەر سنووری هەردووکیان و کاتێکیش ئەم ململانێ و زۆرانبازییە دەگەیشتە ئاستێک زیان بەبەرژەوەندی میران و میرانی بابان بگەیەنێت، ئەوسا میرانی بابانیش بەگوێرەی دید و بەرژەوەندی خۆیان، بیانویستایە، یان نەیانویستایە، دەکەوتنە تای تەرازووی یەکێک لەو دوو دەوڵەتەی قاجاری و عوسمانی و دەبوونە ئامرازێک بۆ ئەنجامدانی پلان و بەرنامەی یەکێکیان.

لە هەمان کاتدا بەردەوام لەناو خودی بنەماڵە و میرنشینی بابانیشدا، هۆی بنچینەیی بۆ هەڵوێست وەرگرتن لە یەکێک لەم دوو دەوڵەتە هەبووە؛ وەک ئەوەی لە سەرەتای سەدەی شازدە و دروستبوونی دەوڵەتی سەفەوییەوە، شا ئیسماعیلی یەکەم (١٤٨٧-١٥٢٤ز) لەیەکەمین رۆژی شاهێتی خۆیەوە مەزهەبی شیعەی کردە مەزهەبی رەسمیی دەوڵەت و کەوتە شەڕ و قەلاچۆکردنی مەزهەبی سوننی، کە بەهۆیەوە مەزهەبی سوننی لە

٦١- هەمان سەرچاوە- ص٢٣٦-٢٣٧ .

٦٢- ریچ لەسەردانە درێژخایەنەکەیدا بۆ میرنشینی بابان، لە زۆر شوێنی بیرەوەرییەکانی خۆیدا، بەوردی باسی پیلانگێڕیی و دەستێوەردانی عوسمانی و قاجاری، لە ناو بنەماڵەی بابان و سەرانی بابان دا دەکات. کە هەروەک نموونەی ئەو یاسایانە، بنواڕە: گەشتی ریچ بۆ کوردستان- لاپەڕەکانی: ٣١٨،٣١٧ . هەروەها: لۆنگریک- ص ٢٤٣ .

قەڵەمڕەوی سەفەویدا تەنگی پێهەڵچنرا و زۆربەی کوردانی سوننی مەزهەب، بەناچاری دایانە پاڵ دەوڵەتی عوسمانی و لە زۆر شەڕ و کێشەکانیشدا، بەرگری و داکۆکییان لە دەوڵەتی عوسمانی کردو تا چەند سەدەیەک و تا هاتنی دەسەڵاتی قاجارەکانیش بۆ سەر ئێران (١٧٩٦ز)، ئەم هەلومەرجە هەر بەو جۆرە مایەوە؛ بەتایبەیش کە لە سەرەتای سەدەی نۆزدە و هەر لەم روانگەیەوە، تەریقەتی «قادری» کە زانای هێژا و مەزنی ساداتی بەرزنجە: «شێخ مارفی نۆدێ ، ١٧٥٣-١٨٣٨ز» رابەرایەتی دەکرد، زۆر بەگەرمیی و بەئاشکرا پشتیوانیی لە دید و هەڵوێستی دەوڵەتی عوسمانی دەکرد.

بەڵام کە زانای ناسراوی تەریقەتی نەقشبەندی: «مەولانا خالید (١٧٧٩-١٨٢٧ز)، لە دوای وەرگرتنی تەریقەت لە هیندستان (١٨١١)و لە سەرەتای هاتنە سەر کاری داود پاشادا، لەسەر بانگهێشتنی مەحموود پاشای بابان؛ دێتە سلێمانی و خانەقای بۆ دەکرێتەوە و لە ماوەیەکی زۆر کورتدا تەریقەتەکەی پەرە دەسێنێ و بەپێچەوانەی تەریقەتی «قادری»یشەوە، نابێتە لایەنگر و پاشکۆی هیچ کام لەو دوو دەوڵەتە و هەوڵی یەکخستنی میرەکانی بابان دەدات و هاوکات[٦٣] تەریقەتی پێشووش «قادری» زۆر زوو دەکەوێتە دژایەتی و تەنگ پێهەڵچنینی... ئیتر بەو هۆیەوە کە هەریەکە لەم دوو تەریقەتە، لە ناو توێژ و دەستە و ریزەکانی کۆمەڵانی خەڵک و بنەماڵەکانی بابانی و رووناکبیران و دام و دەسگا و تەنانەت لەشکری بابانیشدا، لایەنگر و جەماوەرێکی زۆریان دەبێ و هەمان ململانێ و دژایەتی، بەناو ریزەکانی ئەمانەشدا دەتەنێتەوە؛ ئەوسا ئیتر کۆمەڵگەی ناو قەڵەمڕەوی بابان، ئەوەندەی تر بەرەو جیاوازیی و لەبەریەک هەڵوەشان و لەت و پەتبوون دەچێ..

بۆیە سەردەمی فرمانڕەوایەتی داود پاشا (١٨١٦-١٨٣١)، سەرەتای هەڵتەکاندنی شیرازەی کۆمەڵگە و دەسەڵاتی فرمانڕەوایەتی بابانە..

چونکە لە کۆتایی چارەکی یەکەمی سەدەی نۆزدەوە، ئیتر کوردستان ئۆقرە و ئاسایشی لێ دەبڕێ و دەبێتە مەیدانی ململانێ و بەیەکدا هەڵپژانی لەشکرەکانی عوسمانی و قاجاری و شوێنی زۆرانبازیی خوێناوی و کاولکاریی میرەکانی بابان و تەنینەوەی ئاژاوە و پشێویی و شەڕ و تێهەڵچوونی بێبڕانەوە و نەخۆشیی و هەژاریی..

هەر ئەم داروبارەش رێی بۆ میرنشینێکی تری دراوسێی بابان، واتە: بۆ میر محەمەدی

٦٣- مەولانا خالید تەقەللایەکی زۆری یەکخستن و یەکێتیی و تەبایی میرەکانی بابانی داوە و لە خانەقاکەی خۆیدا مەحموود پاشاو مام و براکانی کۆکردۆتەوە و سوێندی داون، تا خیانەت لە یەکتری نەکەن و بەبێ ئاگاداری یەکتری، پێوەندی و نامەگۆڕینەو ەو هاوکاری سەرانی قاجاری و عوسمانی نەکەن. (بۆ زیاتر زانیاریی لەم بارەیەوە، بنواڕە: گەشتی ریچ بۆ کورستان- ل: ١٥٧، ١٦٠، ٣٢٢).

رەواندز (١٧٧٤- ١٨٣٨ز) خۆشکرد، (کە لەم رۆژگارەدا هەڵپەی فراوانخوازیی دەکرد و بەرەو درەوشانەوە دەچوو) تا ئەم لاوازیی و داپژاوییەی میرنشینی بابان بقۆزێتەوە و لەبەری باکوور و خۆرئاوای قەڵەمڕەوی بابانەوە، تەنگ بەمیرنشینی بابان هەڵچنێ و ناوچەیەکی فراوانیان لێ داگیر بکات و سنووری دەسەڵاتی بگەیەنێتە نزیک «سلێمانی»ی مەڵبەندی میرنشینی بابان، لە قەمچوغە و سورداش و لە قەشقۆڵی قەڵا و بنکەیەکی سەربازیی دامەزرێنێ (١٨٢٢).[٦٤]

بەڵام بەگوێرەی یاسای ناودەوڵەتان، میرنشینی بابان سەر بەدەوڵەتی عوسمانی بوو. کەچی ئێران لە ململانێی خۆیدا لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانی، دەیویست بەهۆی پاشاکانی بابانەوە، نفووزی خۆی لە کوردستاندا بەهێز بکات و تا دەهات گوشاری زۆرتری بۆ سەر میرەکان و میرنشینی بابان دەهێنا و بۆئەوەش بەردەوام میرانی بابان ناچار بکات، داخوازییەکانی جێبەجێ بکەن، لەو سالانەی فرمانڕەوایی مەحموود پاشادا کردبوویە نەریت داوای بارمتەی لێدەکردن، کە دەبوایە کوڕ و برای میرەکانی بابان بن و لە کرماشان دابنرێن، کە ئەم جۆرە داخوازییانەی ئێران لە میرنشینی بابان، لە نموونەی ئەم بەڵگەنامەیەی خوارەوەدا دەردەکەوێ:[٦٥]

بەڵگەنامەی ژمارە: ١١١

بابەت: بارمتەی پاشای بابان و کێشەکانی سنوور

مێژوو: ١٢٣٥ کۆچی، ١٨١٩ز

سەرچاوە: اسناد ومکاتبات تاريخى ايران (قاجاريه)

بەرگی: یەکەم

لاپەڕە: ٢٣٧

٦٤- مستەفا ئەمین، نەوشیروان: میرنشینی بابان لە نێوان.. ل ١٤٧ . هەروەها لەم بارەیەوە بنواڕە: بەشی (٥)ی ئەم کتێبە و بەڵگەنامەکانی هەمان بەش.

٦٥- لە سەردەمی فرمانڕەوایەتی ئەوڕەحمان پاشای باباندا، مەحموود پاشاش لەجێی باوکی، لای شازادە محمەد عەلی میرزا لە کرماشان بارمتە بووە. ئەوەندە زۆر لەوێ ماوەتەوە، هەر لەوێ ژنی هێناوە و کوڕێکی بەناوی «عەلی» لەو ژنە هەبووە. کە وەک لەم چەند بەڵگەنامەیەدا دەردەکەوێ، ئەو ژن و منداڵە هەر لەوێ ماونەتەوە. هەر لەو ماوەیەدا کە لە کرماشان بارمتە بووە، جارێکیشیان کار بەوە گەیشتووە، خەریک بووە بیکوژن. [ریچ - ل ١٦٠ . هەروەها: نصیری- جلد (١) ص٢٣٧].. دیسان هەر ریچ ئەوکاتەی لە سلێمانی میوانی مەحموود پاشا بووە، لە بیرەوەری رۆژی (٧ی تشرینی یەکەمی ١٨٢٠)دا، نووسیوێتی: «سێ رۆژ لەمەوبەر، واتە: ٤ی هەمان مانگ- ئەوڕەحمان بەگی کوڕی مەحموود پاشا، کە تەمەنی (٧) سالان بووە، بەبارمتە بۆ کرماشانی ناردووە (گەشتی ریچ بۆ کوردستان- ل ٣٠٤).

نامەی محەمەد عەلی میرزا
بۆ: سلێمان ئەفەندی- باڵوێزی دەوڵەتی عوسمانی

«چُو خـــور شُـــــد زْ فَـــتْح علی
منجلی مَەْ بُرج شاهي مـحـمـد علی»
«وەکو خۆرهەڵات لە ســەرکەوتن و لە فەتحی عـەلی
مـانگی ئاسمانی سوڵتانیی و شاهی محەمەد عـەلی»

بەرێزی پایەبەرز، خاوەن گەورەیی و سەروەریی و ئازایەتی و دلێریی و هوشیاریی، جەنابی سلێمان ئەفەندی باڵوێزی خۆش راوێژی دەوڵەتی هەتا هەتایی و راوەستاوی بەشان و شکۆی عوسمانی، ساغ و سەلامەت و شادمان بێت. دوای نووسینی پەیامی خۆشەویستیی، تێتان دەگەیەنم: کاتێ لە رێکوپێک کردنی کێشەکانی سنوور بووینەوە و لە سەردانی ناوچەکانی عەرەبستان گەڕاینەوە و پێوەبووین بچینە بارەگای بەرز و بەشکۆی خاوەن شکۆ (خوا تەمەنی پاشایەتی درێژ بکات)، وتیان ئێوەی بەرێز و هوشیار، شەرەفی ئەوەتان پێدراوە بچنە خزمەت پاشای دادگەر و دادپەروەر و ئیزنی گەڕانەوەی لێ وەربگرن. هەر لە هەمان کاتدا، بەرێز: کەریم خانی ئەفشاریش کە وەک خانەخوێ و میوانداری قۆناغەکانی ناو رێ، بۆ هاورێیەتی جەنابت دیاریکرابوو؛ هات و ئەو نامەیەی کە بەناوی ئەوەوە، لەبارەی بارمتەی پاشای بابانەوە نووسرابوو، لەگەڵ هەموو نووسراوەکانی دەوڵەتی دەسەڵاتدار و بەرپرسانی گەورەی بەشان و شکۆ و ناسراوی وەرگرت و زۆر پێی سەربەرز و شادمان بوو.

یەکەم ئەوەی کە نوابی ئێمە، بۆ دیداری ئەو بەرێزە زۆر بە تاسەوە بوو. لەبەرئەوەی نوابی ئێمە لە کاتی چوون و گەڕانەوەی ئەو بەرێزە، لەوێ نەبووە و نەمانتوانیوە لە نووسین و قسە و راوێژیان ئاگاداربین.

بەڵام لەبابەت بارمتەی پاشای بابانەوە، کە لە فرمانی شاهەنشادا نووسراوە و ئاماژەی پێکرابوو... با ئەوە لە ئێوەی بەرێز شاراوە نەبێ، کە لە رابردوودا رێ و رەسمی سنوور بەجۆرێک بووە، چونکە هەموو ساڵێ ئاژەڵ و پاتاڵی بابان بۆ هاوینەخۆریی و گەرمیان و کوێستان هاتوونەتە ئەمبەر و ئاژەڵ و خێڵەکانی ئەملاش لەبەر گەرمێنەکانی بەغدادا هاتوچۆی

ئەودیو دەکەن. بەم هۆیەوە وا پێویستی کردووە هەموو کاتێ لەلایەن پاشایانی کوردەوە، کەسێکیان لێرە بێت، تا لەکاتی رووداوە گرنگ و بەرچاوەکانی سەر سنووردا، پرس و رای پێبکەین.

لە ساڵانی پێشوودا، کە ئەوڕەحمان پاشای بابان مابوو، مەحموود پاشای کوڕی خۆی وەک بارمتە لێرە دانابوو... شاهەنشای خاوەن رێز «خوا موڵک و ماڵی بپارێزێ» کچی کەلب عەلی خانی فەیلی بۆ مەحموود پاشا خواستبوو و ئەویش لێرە ئەم ژنەی هەبووە. ئیتر کە ئەوڕەحمان پاشا مرد و مەحموود پاشا بوو بەوالی سلێمانی، ئەو کچە لە ماڵی باوکی بەجێما. ئەو ژنە، کوڕێکی کوێریشی بووە. لە دواییدا نە مەحموود پاشا ئەو ژنەی ویست و نەئەو ژنەش دڵی بەوەوە بوو. زۆر دەمێکە ئەو ژنە بەرەڵڵا کراوە و لە ماڵی باوکی دانیشتووە و ئەو کوڕەش (وەک باسکرا)، بەر رق و بێزاریی کەوتووە... پاشایانی تر و کەسوکاریان هیچ بارمتە و شتێکی تریان لەم وڵاتە نەماوە... کوردستان هەروەک جاران لە ژێر دەسەڵاتی داود پاشای وەزیری دڵپاکی دارولسەلامی بەغدادیە. نوابی ئێمەش چونکە خۆی بەخزمەتکاری هەردوو دەوڵەتی هەتا هەتایی و بەردەوام دەزانێ، بەهیچ جۆرێ جیاوازیی و جیایی لە نێوانیاندا دانانێ و ئەوەی پێویستی دۆستایەتی و لایەنگریی بێ، بەجێی هێناوە و بەجێی دەهێنین. بۆ سەربەخۆیی و پێشکەوتنی کارەکانی، ئەوپەڕی هاوکاری لەگەڵ دەکەین.

ئیتر ئەگەر لەم ماوەیەدا هەندێ قسەوباسی چکۆلە و گێرە و کێشەی ورد قەومابێ؛ کە ئەویش لە پێویستییەکانی سروشتی سەر سنوورە، ئەوا جاروبار رووداوگەلێک دێنە پێشێ و ئەمانەش هەر چارەیان بۆ دەدۆزینەوە و چاکی دەکەینەوە و ئەمانەش ئەوەندە گرنگ نین ببنە مایەی دڵگیریی و زویر بوونتان. بۆیە ئەگەر بەرێزتان بۆ بابەتێکی تر و بنچینەکانی پێوەندی دوو دەوڵەتی باڵا راسپێردرابن، کە لە پێویستییەکانی پاشایەتی دەسەڵاتدارێتییە، کە دیارە هەرواش بێ و زۆریش بەجێیە، ئەوا لەم کات و ساتەدا نێوانی پاشایانی بابان و وەزیری دڵپاک، لەوپەڕی تەبابییدایە و کوردەکان زۆر لە جاران زیاتر لە خزمەتدان و ئەوەی پێویستی خزمەت بێت، بەجێی دێنن... هەرکاتێکیش سەرکێشیی و سەرەڕۆیی وایان لێ رووبدات، کە دژی پێوەندییەکانی هەردوو دەوڵەت بووبێت، ئەوا دەبێ لەلایەن هەردوو لاوە تەمێ بکرێن و گوێیان رابکێشرێ..

ئێمەش خوانەخواستە، هیچ کاتێ لەبیری ئەوەدا نەبووین پاشایانی کورد سەرپێچی و خراپەیەک بەرامبەر وەزیرەکانی بەغداد بکەن، بەتایبەتیش لەگەڵ جەنابی وەزیری گەورە و گران «داود پاشا»ی حاکمی بەغداد، کە هەمیشە هەوڵمان داوە سەربەخۆیی بپارێزرێ و کاروباریشی دامەزراوتر بێت... ئێستاش ئەگەر بەڕێز، تا گەڕانەوەی نوابی ئێمە، لە تارانی پایتەخت، دەتوانێ لە دارولسەلامی بەغداد راوەستێ، ئەوا لەگەڕانەوەدا ئەوەی لەبابەتی چکۆلە و گەورە و ئەوەندەی پێوەندی بەنوابی ئێمەوە هەبێ، خوا یاربێ هەمووی بەگوێرەی دڵی ئێوە پەسەندیان دەکەین و هەرگیز درێغی ناکەین... ئەگەریش هات و لەبەر هەر هۆیەک، بۆی نەگونجێ لە بەغداد راگیربێت، ئەوسا هەرچۆنێ خۆتان پێتان چاک بێ و بۆ سەرخستنی کارەکانتان پێویست بێت، بەوالی بەغدادی بسپێرن، خوایاربێ ئێمەش درێغی ناکەین، چونکە سەرەڕای ئەوەی نوابی ئێمە، هەموو کاتێ خۆی بەخزمەتکاری هەردوو دەوڵەتی باڵا زانیوە و رووداوێکی واش نەقەوماوە، کە بەناچاری نوێنەری بۆ بنێردرێ و ئەمەش بۆ ئەو دەوڵەتە باڵایە دەربکەوێ کە هیچ کاتێکیش لە خزمەتگوزارییدا جیاوازییەکی لە نێوانی دوو دەوڵەتدا دانەناوە و داینانێ و لەمەودواش بەوپەڕی تێکۆشان و تەقەللای خۆیەوە، بۆ خزمەتکاریی ئەو دوو دەوڵەتە درێغی ناکات... بۆ راگەیاندنی ئەم قسانەش، بەڕێز: محەمەد عەلی خانی غولامی پێشخزمەتمان کردە بەرپرس، تا ئەو چەند وشە راستییە بنووسێ.

بەکورتی، باسەکە سەبارەت بە بارمتەی مەحموود پاشای حاکمی بابان بەوجۆرە بوو، کە نووسیمان... لەبارەی ئەو ئافرەتەشەوە، کە بە بەڕێز: کەریم خانیان سپاردووە و ناردوویانە، چۆنێتییەکەیان بە بەڕێز محەمەد عەلی خانی نێردراوی جەنابت وتووە و لە هاتنتاندا، تێتان دەگەیەنێت.

پاشان ئەگەر لەبارەی بارمتەی دیکەوە، کە لێرە بێت و قسەوباستان هەبێ، هەر کاتێ کەسێکتان بۆ ناردنەوە یان ناردبێت، بەبێ هیچ تەنگوچەڵەمە دروستکردنێک بۆتان دەنێردرێتەوە. بەپشتیوانی خوا و هەر بەم جۆرە، بۆ ئەم شتە بچووکانە و لەپێناوی چەسپاندنی یەکێتیی نێوان هەردوو دەوڵەتەکە، لەلایەن ئێمەوە، هیچ کاتێک درێغی ناکەین. جگەلەمانەش، هەمیشە هەر رووداوێکی گرنگ و هەر پێویستییەکتان هەبوو، بۆمان بنووسن. رۆژانی داهاتووتان بەخێر و خۆشیی و سەلامەتیی بێت[(٦٦)].

٦٦- ئەرشیفی سەرۆک وەزیرانی ئەستەمبۆڵ- خەتی هومایۆن.

بەڵام وەک بەڵگە و رووداوەکان دەری دەخەن، مەحموود پاشا نەک هەر وەڵامی ئەم داخوازییانەی ئێرانی نەداوەتەوە و خۆی لێ نەبان کردووە؛ بەڵکو هەر بۆ ئەوەی بەپیر پەڵپ و گێچەڵی دەرباری قاجارەوە نەچێت، خۆی لەو ژن و منداڵەی کرماشانیشی نەگەیاندووە و داوایان ناکاتەوە؛ کە ئێران بۆ ئەوە دەستی بەسەرداگرتوون، تا مەحموود پاشا ناچار بکەن گوێڕایەڵی داواکانیان بێت...

بۆیە دوای ئەم نامەیەش، شازادەی کرماشان: محەمەد عەلی میرزا، نوێنەرێکی تایبەتی خۆی بۆ هەمان مەبەست و بۆ داواکردنی چەردەیەک پارەش، بۆ لای مەحموود پاشا ناردووە، کە ناوی (باقرخان) بووە و مەحموود پاشاش لە باتی ئەوەی داواکەی (محەمەد عەلی میرزا) جێبەجێ بکات؛ باقرخانی لە سلێمانی گلداوەتەوە.

ئەوکاتەی (ریچ) لە بەهار و هاوینی (١٨٢٠ز)دا، لە سلێمانی میوانی مەحموود پاشا بووە، چەند جارێک ئەم (باقرخان)ەی دیوە و ئاخاوتنیان کردووە، کە وەک (ریچ) دەڵێ: باقرخان خۆی کورد بووە و لە هۆزی (مافی)یە، کە بەشێکیان لە کرماشان و بەشێکیشیان لە خۆراسان نیشتەجێن[(*)].

بەڵام دەرباری قاجاری کە بۆی دەرکەوتووە مەحموود پاشا بەدەنگ داواکانیانەوە ناچی؛ سازشیان لەگەڵ (داوود پاشا)ی والی بەغدا کردووە و داوود پاشاش کە لەم کاتەدا (حەسەن بەگ)ی برای بچکۆلەی مەحموود پاشای تەفرە داوە و بۆ بەغدای بانگهێشتن کردووە و لە مەحموود پاشای هەڵگێڕاوەتەوە، بۆ جێبەجێکردنی داواکەی دەرباری قاجاری، دەستبەرداری (حەسەن بەگ) بووە و داوای لە مەحموود پاشا کردووە، تا (باقرخان) ئازاد بکەن...

کە (ریچ) لەم بارەیەوە، لە بیرەوەری رۆژی (١٥ی ئایاری ١٨٢٠ز)دا، ئاوای نووسیوە:

(دوێنی شەو تەتەرێک لە بەغداوە هاتبوو... بۆ ئەوەش هاتبوو «میر» لەوە ئاگادار بکات، کە والی بەغدا زۆر بەجوانی پێشوازیی لە دایکی مەحموود پاشا کردووە و... حەسەن بەگیشی داوەتەوەو بەڵێنی داوە بیکات بە فەرمانداری هەولێر و ئاڵتوون کوپری؛ بەمەرجێ: باقرخان ئازاد بکەن، کە نێردراوی شازادەی کرماشانە و ماوەیەکە لە سلێمانی هێڵراوەتەوە و کاتی خۆی بۆ ئەوە نێردرابوو، تا (٣٠,٠٠٠) تمەنی بدەنێ[(**)].

(*) گەشتی «ریچ» بۆ کوردستان ل١٢٧ .

(**) گەشتی «ریچ» بۆ کوردستان ل١٢٦ .

بەڵام پەلپ و بیانووی دەرباری قاجاری، بەمیرنشینی بابان، هەر دوایی نەهاتووە و بەردەوام تەنگوچەڵەمەیان بۆ دروستکردوون، کە دیسان ئەمەش نموونەیەکی تری گێچەڵ پێکردنی سەرانی قاجارە، بەمیرنشینی بابان، کە لەم بەڵگە نامەیەدا: شازادە محەمەد عەلی میرزا بۆ ئەحمەد پاشای والی مووسڵی نووسیوە و تیایدا کوڕانی ئەوڕەحمان پاشا بەوە تاوانبار دەکات، کە ئاژاوە لەنێوان هەردوو دەوڵەتی قاجاری و عوسمانیدا دەگێڕن:

بەڵگەنامەی ژمارە: ١٢١

بابەت: ئێلی بابان و سەرکوتکردنی دەستدرێژکاران

مێژوو: ١٢٣٧ کۆچی ، ١٨٢١ز

سەرچاوە: أسناد ومکاتبات تاریخی ایران (قاجاریه)

بەرگی: یەکەم. لاپەڕە: ٢٥٣

نامەی محەمەدی عەلی میرزا بۆ: ئەحمەد پاشای والی مووسڵ

«چو خور شد ز فتح علی منجلی
مه برج شاهی محمد علی»
«وەکو خۆرهەڵات لە سەرکەوتن و لە فەتحی عەلی
مانگی ئاسمانی سوڵتانیی و شاهی محەمەد عەلی»

جەنابی تان و پۆ مێرخاسی و بەشان و شکۆ و هێژا، دلێر و ئازا، خاوەن گەورەیی و جوامێریی، بیروباوەڕ چەسپاو، پاشای خاوەن بەرزێتیی و درەوشاوە، ئەحمەد پاشای والی مووسڵ، سەرکەوتووبێ و بزانێت کە:

بەلەبەرچاوگرتنی پێوەندی نزیک و ئاگاداربوونی ئەو بەرێزە لە چۆنێتی کاروباری وەزیرانی پێشووی بەغداد و باوەڕ و متمانەی لەمێژینەی بەرپرسانی دەوڵەتی باڵای عوسمانی، بەوەزیرەکانی مووسڵ و کار راستی و خزمەتگوزاریی ئەوانیش بەرامبەر بەدەوڵەتی ئێوە، بەپێویستمان زانی چەند راستییەک بەجەنابت رابگەیەنین. چونکە جەنابت بەپیاوێکی راست و لایەنگری دەوڵەت دەزانین و بنەڕەت و بنچینەی باسەکەت لێ ناشارینەوە.

بەکورتی ئەو بابەتە روون و ئاشکرایە، کە هەر لە رابردووەوە هەتا ئێستا دارودەستەی بابان، بەو هۆیەوە کە هاوینە خۆریان (گەرمیان و کوێستانیان) لەسەر سنوورەکانی ئێران بووە، لە بەرامبەر ئەمەدا هەمیشە جۆرە خزمەتێکیان بەپاشایانی ئێران کردووە و لە وەرزی زستانیشدا کە بورەو گژوگیایان لە گەرمێنەکانی عەرەبدا بووە، لەگەڵ وەزیرەکانی بەغدادیشدا هەمان هاوکارییان کردووە و ئەم داب و نەریتەش لە دەمێکەوە بۆتە یاسا و هەتا ئێستا راستەوخۆ و بێ ئەملاوئەولا جێبەجێیان کردووە. جاروبارەش کە ترسێکیان لە وەزیرەکانی بەغداد بووبێت، بەهۆو لە رێی بەرپرسانی دەوڵەتی ئێرانەوە کاروباریان بەرێوەچووە. جاروباریش کە بەرامبەر بەدانیشتوانی سنووری ئێران خراپەیەکیان کردبێت، بەویست و تکای وەزیرەکانی بەغداد لێیان خۆش دەبوون و کێشەکە جێبەجێ دەبوو... تا ئەم چەند ساڵەی دوایی، کە ئەوڕەحمان پاشای بابان ترسی لە عەلی پاشای وەزیری پێشوو لێ نیشت و رووی هاواری بۆ شای خاوەن شکۆ و سێبەری خوا هێنا، رۆحم بەقوربانی بێت. عەلی پاشای ناوبراویش بەهۆی نەزانینی خۆیەوە، دارودەستەیەک کۆدەکاتەوە و روو لە سنوورەکانی ئێران دەکات. لەو کاتەوە هەتا ئێستا، هەر وەزیرێک لەسەر تەختی بەغداد دانیشتبێ، لە سەردەمی ژیانی ئەو ئەوڕەحمانە خراپکار و بەدفەڕەوە و دوای مردنی ئەویش، کوڕەکانی هەلیان قۆستۆتەوە و جاروبار خۆیان بەوەزیرەکانی بەغدادەوە هەڵواسیوەو بوونەتە هۆی خراپە و ئاژاوە و جارجارەش خۆیان لە دەوڵەتی ئێمە نزیک کردۆتەوە و بوونەتە هۆی دڵئێشان و ناکۆکی. هەتا سەردەمی وەزارەتی داود پاشا، کەلەلایەن دەوڵەتی باڵای عوسمانییەوە فرمانی بەوەزیرایەتی پێدراوە. نوابی ئێمەش لە بەرامبەر هەردوو دەوڵەتدا، کە لە راستیدا دەوڵەتی ئیسلام، تەنیا هەر ئەوانەن و بەیەک دەوڵەتیان دەزانێ و وەک باوک و فرزەندی و بەرێوەبردنی فرمانی پاشایەتیدا جیاوازیی دانانێ، هەتا ئەو رادەیەی کە داود پاشا لە عێراقی عەرەبیدا یاوەر و پشتیوانێکی نەدی و لەگەڵ سێ کەسدا لەبەغداوە رایانکرد و روویان لەم لایە کرد. لیژنەیەکمان بۆ بەرێوەبردنی کاروفرمانەکانی دیاریکرد و نزیکەی شەش مانگێک پێوەی ماندوو بووین، تا دارولسەلامی بەغدادی گرت و لەسەر تەختی وەزارەت دانیشت... دوای ئەوەی بووە بەوەزیر، نوابی ئێمە پێیان وابوو ئیتر لەمەو

بەدواوە، لەدەست کارە چەوت و نالەبارەکانی وەزیرانی بەغداد دەحەسێنەوە. چونکە ئەگەر وەزیرەکانی پێشوو، بەهۆی نەزانینەوە، نیاز و مەبەستێکی خراپیان بووبێ؛ بەڵام ناوبراو، کە هاوکارییمان کردووە و یارمەتیمان داوە و فرمانیمان جێبەجێ کردووە و بەڕێوەمان بردووە، کەچی:

یەکەم: لە بەرامبەر هەقێکدا کە لە ئەستۆیدایە.

دووەم: وەک وەزیرە خوێڕییەکانی پێشوو بۆی ناڕوانین. بۆیە پێمان وابوو کاری چاک دەکات و گوێ ناداتە قسە بەد و شەڕخوازەکانی بابان و کوڕانی ئەوڕەحمان و دەبێتە خێرخواز و چاکەکاری نێوان هەردوو لا و بیروهۆشمان لە کاروباری سنوور و کەلەبەر دروستکردن دەحەسێتەوە!

بەڵام ئەوەندەی نەبرد و بەگوێرەی پەندی: «هزار نقش براورد زمانە ونشود یکی = ڕۆژگار هەزار ڕەنگی هێنا، کەچی هەمووی نەبوو بەدانەیەک»، ئەمیش هەر بەو شێوەیەی لە ئاوێنەی خەیاڵی ئێمەدا بوو، بەهەمان ڕێ و شوێنی وەزیرانی پێشوودا چوو، بەڵکو لەوانیش خراپتری کرد و کەوتە هاندانی کوڕانی شەڕخوازی ئەوڕەحمان بابان و دەستیان دایە خراپە و جارێک لای دەوڵەتی عوسمانی گلەیی و گازندەیان دەکرد و جاروباریش لەگەڵ خراپەکاران و ئاژاوەگێڕانی بابان یەکیان دەگرت و دەستی لە کاروباری وڵات بەڕێوەبردن هەڵدەگرت و خەریکی شەڕو شۆڕ و خراپە و گێچەڵ دەبوو.

ئەو پەند و ئامۆژگارییەش کە پێویست بوو، کردمان. ئەوەندەی بۆ ڕاگرتنی ڕێز و حورمەتی هەردوو دەوڵەتی باڵا، پێویست و ئەرکی سەرشانمان بوو، لەگەڵ باڵوێزانی خێرخواز، بەقسەو بەنووسین دەرمان بڕیوە، چونکە ئەشهەدو بیللا، ئەم دوو دەوڵەتە خاوەن شکۆ و گەورەیە، لەبەر چەندین هۆ، دەبێ یەکێتییان هەبێ و بۆ هەردوو دەوڵەتیش تاوانە، ئەگەر بەپیر خراپەکاری و ئاژاوەگێڕییەکانی بابان و کوڕانی ئەوڕەحمانەوە بچن. لەبەرئەوەی بنچینەی ئەم دارودەستەیە، بۆ بەرژەوەندی خۆشیان هەر ئاژاوەگێڕان و خراپەیە و وەک دەڵێن: «برسیه حال چه سود گفتن پند- پەند و ئامۆژگاریی بۆ دڵ ڕەش، چ کەڵکێکی هەیە!»، بۆیە کاری لێ نەکردو لەم ساڵە پیرۆزەدا، هێزێکی بەتۆپخانە و کەرەسەی شەڕەوە کۆکردۆتەوە و کەهیا-کەی خۆی کردۆتە فرماندە و ماوەی چوار مانگە سنووری ئێرانی کردۆتە مەیدانی ڕمبازێن و زۆربەی ناوچە و گەرمێنەکانی کرماشانی تێک

و پێک داوە و هەموو جۆرە خراپە و بەدفەڕیی و ئاژاوەگێڕییەکی نواندووە. بۆیە هێژا: میرزا عەبدوڵڵا، کە کاربەدەستێکی جێی بڕوا و دیاریکراوی ئێمەبوو، لەلایەن نوابەوە ڕاسپێردرایە لای جەنابی وەزیر و پێی ڕاگەیاند، ئێمە ئەو هەمووە تووشی زیان و دەستدرێژکاریی بووین، هەتا کەنگێ دەست لەو خراپەو ئاژاوەیە هەڵناگرێت! سوپاکەی خۆتان بکێشنە دواوە بڕۆن. چونکە ئەم دەوڵەتە بەهێزە، لەوە زیاترتان لێ ڕاناوەستێ.

ئەم قسانەش هیچ دادێکی نەدا و نوێنەرەکەشیان نەک هەر گلداوەتەوە و وەڵامیشیان نەناردۆتەوە، بەڵکو ئاگرەکەشیان پتر خۆشتر کردووە.

دوای شێواندن و تێکدانی ئەم سنوورانە، بەهاندانی خراپکارانی بابان، لای شارەزووریشەوە دەستیان بەتێکدانی ئەو سنوورانەی ئەوێش کردووە و لە ئاکامدا ناچاربووین (گەدا) دەربکەین... لە کرماشانەوە بەڕێ کەوتین و چەند ڕۆژێک لەو سەر سنوورە لەنگەرمان گرت، بەهیوای ئەوەی بەڵکو خۆیان لە کردەوەی خۆیان پەشیمان ببنەوە و بگەڕێنەوە؛ یان وەزیری بەغداد دەست لە بەدکاریی هەڵگرێ و کەهیا و دارودەستەکەی بگێڕێتەوە دواوە... بەڵام سروەیەک لە هیچ لایەکیانەوە هەڵی نەکرد، بەڵکو ڕۆژ دوای ڕۆژ پڕکێشیی و هەمەجۆر بەدکارییان زیاتر لێ دەوەشایەوە... هەرچیمان کرد و کۆشاین، بەڵکو ئەم ئاگرەی داود پاشا و کەهیا و ئاژاوەگێڕانی بابان دامرکێتەوە؛ بێهوودە بوو...

ئیتر چارمان نەما و لە سنوورەوە کەوتینەڕێ. کە بێ وچان لە ڕۆژێکدا هەر دوو سێ سەعات دەڕۆیشتین. هەتا ئەو ڕۆژەش کە بەرەکانی شەڕ و بەیەکدادان دامەزرێنران، هەر چاوەچاوی ئەوەبووین بەڵکو پەند و ئامۆژگارییەکانمان کاری لێ کردبێتن و پەسەندی بکەن و دەست لە شەڕ و ئاژاوە هەڵبگرن و بگەڕێنەوە. بەڵام هەر نەهاتنە سەر هۆش. یەکەم جاریش ئەوان دەستیان بەتۆپ هاویشتن و ئاگر هەڵگیرساندن کرد و ئیتر ئەم لایەش، بۆ نەهێشتنی شەڕ، بەئەرک و پێویستی سەرشانی زانی لەگەڵیاندا تێک هەڵچێ.

دوای ئەوەی کەهیا و هێزەکەی هەڵاتن و پشتیان کردە مەیدانی شەڕ، فرمانم دا هیچ کەسێک شوێنیان نەکەوێ و کاری پێیان نەبێ و بەر بەکەس نەگیرێ.

هەڵبەت خەڵکی لای خۆتان، یان نزیک و دەوروبەرتان لەو هەڵلایەدا بوون و دیویانە و ئاگاداری ڕووداوەکە بوون، کە دوای شەڕەکە، هیچ کەس نەکوژرا و بەکەسیش نەوتراوە شوێنیان بکەوێت... ئێستاش وەک دەرکەوتووە مەحموود پاشای بەدکار، دوای هەڵاتن لە مەیدانی شەڕ، ڕووی کردۆتە ئەو لایە. لەبەرئەوەش کە لە ناوبردنی ئاژاوەکانی ئەم بەدکارە، پێویستە؛ ئێستاش ئەگەر جەنابت لە سەرکوتکردنیدا، بەڵگە و بیانوویەک دەهێنیتەوە، ئەوا هەر هیچ نەبێ، مەهێڵە بێتە مەڵبەند و ناوچەی ئێوە و لەوێ دەری بکەن، چونکە هەر مانەوە و بوونی، مایە و ماکی شێواندن و ناخۆشیی نێوان هەردوو دەوڵەتی بالا یە.

یەکێکیش لەو داخوازییانەی، کە ئێمە هەمیشە پێمان خۆش بووە و نوابی ئێمە جەختی لەسەر کردووە و وەزیرەکانی بەغداد لێی تۆقیون ئەوەیە: کە نوابی ئێمە، لەم سەر سنوورانەدا خۆیان بەرۆڵە، یان بەخێرخوازی هەردوو دەوڵەتی بالا دەزانن، پێوەندی و هاتوچۆی نێردراو و نامە گۆڕینەوەمان لەگەڵ دەوڵەتی مەزندا بووە، تا لە فرمانەکانی سەرەوەمان ئاگاداربین.

بەڵام ئەگەر وەزیرەکانی بەغداد، لە پێناوی مەبەستی خۆیاندا دەبنە هۆی هەڵفریواندنی شەیتانەکانی بابان و گەرەکیشیان بێت ڕووداوەکان بەر ئاوەژوو بگێڕنەوە، ئەوا کارەکە هەر ئاشکرا دەبێ و لێمان شاراوە نامێنێ... بۆیە ئەوان هەمیشە لەم بابەتە هەڵاتوون و ڕازی نەبوون داواکەمان بهێننەدی و بەردەوام بەهەڵە، پەکی کارەکەیان خستووە و خراپتریان کردووە، چونکە لەلایەکەوە هاوکاری لەگەڵ شەڕخوازانی بابان دەکات، لەلایەکی دیکەوە دەستدرێژیی بۆ سەر خەڵکی عێراق دەکات و بەرە بەرە سەرۆک و زانایانی بەغدادی کوشتووە و ئەوەی بەکاربێت، نەیهێشتووە و لە ناوی بردووە... لەبەر چاوچنۆکی و تەماعی زۆر، دەستدرێژیی بۆسەر ماڵ و سامانی خەڵک دەکات، لای هەر کەسێک دینارێکی پێ شک بردبێ، بەچاوچنۆکیی لەدەستی دەرهێناوە. تاقە عەرەبێکی هاودەنگ و بەدەوری خۆیەوە نەهێشتووە و تاقە کەسێکیش لە دانیشتوانی بەغداد، هاودەنگ و هاونیشنی نییە... پرس و ڕاوێژی بەدەستەیەکی نەزان و تێنەگەیشتووی گورجستانییە... لە هەر جێگەیەکی ئەو بارەگا و زیارەتگا پیرۆزانەی ئیمامگەلی پاک و بێگەرد (سڵاوی

خوایان لێ بێت)، کە لە عێراقن و هەندێک ئامرازی کەرەسەی ڕازێنەرەوە و جوان نەزرکراویان تێدابووە، بەهۆی ئەوانەوە تاڵان کراون. دابونەریتی قەدەغە کردووە و ئازار و سزای ئەو کەسانەیان داوە کە بۆ زیارەت و گەڕان، هاتوونەتە ئەوێ و باجیکی زۆریان لێ سەندوون... نەزانەکانی بەغداد و هیچ و پووچەکانی گورجستانی، لە کاتی هاتوچۆی زیارەتکاران و هاتوچۆکاران، قسەی بێ تامی وا دەکەن، کە هیچ گوێیەک تاقەتی بیستنی نییە... هەڵبەت جەنابیشت ئاگادارییەکت لەم داروبارە دەبێت. بەڵام مەبەستی ئێمەی نواب، لە درێژەپێدانی ئەم نامەیە، ئەوەبوو ڕاستییەکان دەربکەون و ئاماژەیان پێ بکرێ، چونکە جەنابت بەخێرخوازانی دەوڵەت دەزانین و هەر لەم ڕوانگەیەشەوە بۆ ئاگاداریتان باسی ئەم کاروبارەمان کرد و هەر ڕۆژێکیش چی ڕوو دەدات، دەبێ بنووسرێن و ڕاوبۆچوونەکانی لەسەر دەربڕدرێن. ڕۆژانی داهاتووشتان بەدڵی خۆتان بێت[٦٧].

وەک لە دوو توێی ئەم بەڵگەنامانەدا دەردەکەوێ، شازادە محەمەد عەلی میرزا پەڵپ و بیانووی قورسی بە مەحموود پاشا گرتووە و لەسەروو ئەم داوایانەشەوە گێچەڵی پارەیەکی زۆری بە مەحموود پاشا گرتووەو ئەویش پێی هەڵنەسووڕاوە. لەبەر ئەمە شازادە دەیویست مەحموود پاشا لە فرمانڕەوایەتی بابان لێبخات و عەبدوڵڵا پاشای مامی لە جێگەی دابنێ. بۆ ئەمەش لە بیانوو دەگەڕا و چەند جارێک لەشکر و هێزی گەورەی لە چەند قۆڵێکەوە بۆ سەر ناوچە جیاجیاکانی کوردستان و عێراق دەنارد و ئاژاوەی دەنایەوە و مەحموود پاشا و داود پاشای پێ دەترساندن و مەرجی بەسەردا دەسەپاندن و... لە هەر یەکێکیش لەم هێرش و دەستتێوەردانانەدا، یەکێک لە برا و ئامۆزاکانی مەحموود پاشا و عەبدوڵڵا پاشای مامی مەحموود پاشای لە جێگەی مەحموود پاشا، لە سلێمانی و کۆیە و هەریر دادەنا و لادەبرد و بەمەش دوژمنایەتی نێوان ئەندامانی بنەماڵەی بابانی قووڵتر دەکردەوە... کە خودی شازادە لە دوایین هێرشیدا، کە ساڵی (١٨٢٢) بۆ سەر عێراق کردی، نەخۆشیی (کۆلێرا)ی گرت و لە نزیک (قزرابات) مرد.

بەڵام بەمردنی شازادە (کە بەهەموو جۆرێک و ئەوپەڕی توانای هەوڵیدا میرنشینی بابان بکاتە بەشێکی ئێران)، ئێران دەستبەرداری میرنشینی بابان و عێراق نەبوو... بەواتایەکی تر: کێشە و تەنگوچەڵەمەکانی میرنشینی بابان و مەحموود پاشا، لە بەرامبەر گوشار و گێچەڵی ئێران و داود پاشادا کەم نەبۆتەوە... چونکە هێزەکانی ئێران

٦٧- ئەرشیفی سەرۆک وەزیرانی ئەستەمبۆڵ- خەتی هومایۆن- ژمارە: ٣٧٤٠٥ .

بەرلەوەی بکشێنەوە، عەبدوڵڵا پاشایان بەهێزێکی ئێرانییەوە لە سلێمانی کردە «پاشا»ی بابان![٦٨] بەواتایەکی تر: جەنگی سوڵتانی عوسمانی و شای قاجار، دوایی پێ نەهێنرا و دوای مەرگی شازادە محەمەد عەلی میرزا، محەمەد حسێن میرزای کوڕی لەجێی باوکی دانرا؛ کە ئەگەرچی ئەمیش حەزی دەکرد بەپێ و شوێنی بەرنامەکانی باوکیدا بڕوات و هەڵپەی تۆڵە و داگیرکردن و چاوبڕینە کوردستانی بابانی هەبوو، بەڵام ئەم وەکو باوکی پێنەدەکرا. لەبەرئەوە فەتح عەلی شا بڕیاری دا کاروباری کوردستان و عێراقی عەرەبی، بەعەبباس میرزا (١٧٨٩-١٨٣٣ز) بسپێرێ[٦٩].

ئەمیش لەم ئەرکەیدا پڕۆژە و بەرنامەی تایبەتی خۆی هەبوو، کە لە ناوەڕۆکدا خۆکۆکردنەوە بوو بۆ خولێکی تری جەنگ، لەو ناوچانەی کەپێی سپێردرا بوو. بەڵام لە هەمان کاتیشدا هەردوو دەوڵەتی قاجاری و عوسمانی، لەم شەڕانەدا ماندوو ببوون و پێویستییان بەحەسانەوە و پشوویەکی پێش ئەو خۆکۆکردنەوەیە هەبوو. چونکە لەپاڵ ئەم شەڕە لابەلایانەی هەردووکیاندا، لەدژی یەکتر، هاوکات شەڕی سەرەکی و بەردەوامیشیان لەگەڵ رووسیا و هەڕەشەی گەورەتری رووسیایان بەسەرەوە بوو، جگەلەوەی کە بەهۆی ئەم شەڕانەی ئێرانەوە، دوو مەترسیی بەرەو رووی بابیعالی دەبوونەوە:

١- دەسەڵات و سێبەری ئێران لە ناوچەکەدا و بەتایبەتیش لە ناوچەی باباندا، لە زیاد بووندا بوو. بەجۆرێک وەک «لۆنگریک» دەڵێ: بەدرێژایی مێژووی ناوچەکە، ئەوەندەی ئەم کاتە، سێبەری ئێرانی بەسەرەوە نەبووە[٧٠].

٢- بەهۆی سەرقاڵیی و نەپەرژانی بابیعالییەوە بەکاروباری ترەوە، داود پاشا بەهێز ببوو، کەمتر گوێی لە فرمانەکانی بابیعالی دەگرت. بۆیە هەردوولا پێویستییان بە بەخۆداچوونەوەیەک هەبوو؛ کە لەم بوارەدا لایەنی قاجاری، واتە: عەبباس میرزا، دەیویست سیاسەتی دەرباری قاجاری، بەجۆرێک دابڕێژێت، کە کێشەی بابان و میرەکانیان بکاتە بنچینەی ئەنجامدانی بەرنامەکانی ئێران و بۆ ئەمەش لە سەرەتای رەنگڕشتنی بەرنامەکەیەوە، کەوتە تازەکردنەوەی پێوەندی و دروستکردنەوەی پردەکانەوە لەگەڵ میرەکانی بابان و هاوکات پوختەی بیرو بۆچوونەکانی خۆیشی لەم بارەیەوە، لەم دوو نامەیەدا دەربڕیوە، کە وەک دەردەکەوێ بەگیانێکی زۆر ئاگادارانە لە کاروباری کورد و ناوچەکە، بۆ فەتح عەلی شای نووسیوە، کە ئەمە دەقەکانیانە:

٦٨- هەڵبەتە دواتر مەحموود پاشا چووە سەریان و «سلێمانی» گرتەوە، بەڵام بەهۆی بڵاوبوونەوەی نەخۆشی (کۆلێرا)وە نەیتوانی تیایدا بمێنێتەوە، عەبدوڵڵا پاشا دەرفەتی هێنا و سلێمانی گرتەوە. بەم جۆرە «سلێمانی» چەند جارێک دەستاودەستی کردووە (دنبلی - ص٣٧١).

٦٩- پێشتر کاروباری ئازەربایجانی پێ سپێردرابوو، بەڵام بەدرێژایی جەنگی (٩)ساڵەی ئێران و رووسیا (١٨٠٤-١٨١٣ز) هەمەکارە بوو.

٧٠- لۆنگریک- ص ٢٥٠ .

نامەی عەبباس میرزا بۆ فەتح عەلی شا

نامەی یەکەم:

«بەخاکی پێی فەلەک فەرسای سوێند دەخۆم و دوژمنی خوێنە خۆری بامحەکی شاهەنشاهی بم، ئەگەر هەرگیز لەبارەی پێ سپاردنی خزمەتی شارەزوور و بابان خەیاڵی ئەوەم هەبووبێت، بۆ ئارەزووی نەفس، تەماعێکم لەوێدا هەبووبێ، ویستبێتم سنووری دەسەڵاتی خۆم فراوان بکەم، چونکە نەمبووە و نیمە. ئەم خۆتێهەڵقورتاندن و پڕکێشییەشم بەرامبەر بەنۆکەرایەتی و بەندایەتی، هەرگیز نەدەکرد و بەشیاوم نەدەزانی، کە بەبێ پرس و ئیشارەت فەرموون، لە خۆمەوە دەستپێشکەریی عەرزکردنی ئەم جۆرە باسانە بکەم. خوا دەیزانی کە هیچ شتێک نەبۆتە هۆی دەربڕینی ئەم عەرز و پڕکێشییە، جگە لەوەی لەم دوو ساڵەدا، کە جەنگی دەوڵەتی عوسمانی لە ئارادابوو، هەر جارێ کە من بەخزمەت و سەفەر دەڕۆیشتم، لە کوێستانەکان و ناوچەکانی کوردستانی سنووری ورمێ و سابڵاخدا، دەستدرێژیی زۆر دەکرایە سەر رەعیەت و ویلایەتەکانی شاهەنشاهی. بەهاری ئەمساڵ وێرانییەکی زۆر تووشی گوند و بەروبوومی هەندێ لە ئێل و ناوچەکان بوو، کە منی ناچار و وا لێکرد بۆ رێگەنەدانی وێرانبوونی ئەم هەرێمە، بەعەرزی خاکی پێی پیرۆز، پڕکێشیی بکەم و لە پێناوی رێکخستنی کاروباری **سلێمانی** و **بابان**دا، بەخۆ بکەوین، بۆئەوەی هەرکاتێ لای ئەرزەڕۆم و مووش و قارسەوە بکەوینە رێ و خزمەتێک بکرێت، لەم پشتەوە سەری دڵنیایی و سەرپەرژانی تەواو، لە (تصّدقي فرقي) شاهەنشاهی، بۆ نۆکەرێک کە لەو هەرێمەوە بۆ خزمەت و سەفەر دەچێت. ئێستەش کە قیبلەی عالەم، رۆحی دنیای بەقوربان بێت، خزمەتی رێکخستنی ئەو لایەی بەمن سپاردووە، ئەو مەسەلەیە دیارە کە ئەو جۆرە کارانە بۆ من، کەسەرقاڵ و خەریکی چەندین کارم، دەتوانم بۆ پێشەوەببەم، یان شتێکی ترە، کە خزمەتی گەورەی هەمان یەک کاربێت»[٧١].

٧١- نفیسی، دکتر سعید- تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوره معاصر- چاپ دهم- تهران ١٣٧٦ ش- جلد (٢٢) ص ٣٠٥ .